

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग चार-अ

वर्ष ६, अंक २]

गुरुवार, मार्च २०, २०१४/फाल्गुन २९, शके १९३५

[पृष्ठे ८, किंमत : रुपये १५.००

असाधारण क्रमांक ५९

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र शासनाने केंद्रीय अधिनियमान्वये तयार केलेले
(भाग एक, एक-अ आणि एक-ल यांमध्ये प्रसिद्ध केलेले नियम व आदेश यांव्यतिरिक्त) नियम व आदेश.

महसूल व वन विभाग

मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक, मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक ५ मार्च २०१४

अधिसूचना

महाराष्ट्र ग्रामवन नियम, २०१४.

क्रमांक एबीबी. २०१०/प्र.क्र. १८९/फ-९.—ज्याअर्थी सर्वसाधारण महाराष्ट्रातील वने, शाश्वत जीवनासाठी आणि विशेषतः वन निवासींच्या उप जीविकेच्या पद्धतीसाठी महत्वाची म्हणून ओळखली जाते.

आणि ज्याअर्थी ज्यांची उपजीविका वनावर अवलंबून आहे अशा ग्रामीण समूहांच्या शाश्वततेकरिता आवश्यक पूर्व अट म्हणून, वनांचे व नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संरक्षण व दीर्घकाळ शाश्वतता राखण्याकरिता परिणामकारक व कार्यक्षम व्यवस्थापनाचे संस्थापन करणे आवश्यक आहे,

आणि ज्याअर्थी वन व नैसर्गिक साधनसंपत्ती व्यवस्थापनामधील माहितगार सहभागीघटक म्हणून ग्रामपंचायती व संस्था यांच्या सक्षमीकरणाकरिता भक्कम चौकट उभारणे अत्यावश्यक आहे.

त्याअर्थी आता, भारतीय वन अधिनियम, १९२७ (१९२७ चा १६) याची कलमे २६, २८, ३०, ३२, ३४ व ७६ च्या द्वारे प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करून आणि या संदर्भात त्यास समर्थन करणारे इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून महाराष्ट्र शासन याद्वारे पुढील नियम करित आहे :—

१. संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व प्रारंभ :—

(१) या नियमांना, महाराष्ट्र ग्रामवन नियम, २०१४ असे म्हणावे,

(२) ते भारतीय वन अधिनियम, १९२७ (१९२७ चा १६) आणि या नियमान्वये नेमून दिलेल्या गावातील राखीव वनांच्या किंवा संरक्षित वनांच्या भागांना लागू असतील,

(३) अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वनहक्क मान्य करणे) अधिनियम, २००६ च्या अंतर्गत येणाऱ्या वनक्षेत्रांना आणि ज्यांनी सामूहिक वनहक्क यापूर्वीच संपादन केले आहे, अशा समूहांना, तसेच जेथे पंचायत संबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रांवर विस्तारित करणे) अधिनियम, १९९६ (१९९६ चा ४०) याच्या तरतुदी लागू असतील. अशा, महाराष्ट्र राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रातील कोणत्याही गावांना, हे नियम लागू असणार नाहीत :

परंतु, या उप-नियामातर्गत अंतर्भाव होणाऱ्या ग्रामसंभाव्यतिरिक्त अन्य कोणतीही ग्रामसभा स्वतः होऊन हे नियम स्वीकारण्याबाबत ठरावाद्वारे निर्णय घेईल.

(१)

(४) ते राजपत्रात प्रसिद्ध झाल्याच्या दिनांकापासून अंमलात येतील.

२. **व्याख्या.**— या नियामांमध्ये, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर किंवा विषयाला बाधक असे काहीही नसेल तर,—

(क) “ अधिनियम ” याचा अर्थ, महाराष्ट्र राज्यास लागू करताना सुधारणा केल्याप्रमाणे भारतीय वन अधिनियम, १९२७ (१९२७ चा १६) असा आहे ;

(ख) “ नमुना ” याचा अर्थ, प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख) यांनी वेळोवेळी विहित केलेला नमुना, असा ;

(ग) “ राज्यपाल ” याचा अर्थ, महाराष्ट्राचे राज्यपाल, असा आहे ;

(घ) “ शासन ” याचा अर्थ महाराष्ट्र राज्य शासन, असा आहे ;

(ड) “ ग्रामसभा ”, “ ग्रामपंचायत ”, “ पंचायत ”, “ सरपंच ”, “ उप-सरपंच ”, “ गाव ”, “ गावांचा गट ”, “ प्रभाग ”, आणि “ पंचायतीचा अवधी ” या संज्ञांना ग्रामपंचायत अधिनियम मध्ये अनुक्रमे जे अर्थ नेमून दिलेले असतील तेच अर्थ असतील आणि अनुसूचित क्षेत्रांमध्ये त्या अर्थाच्या प्रयोज्यते अनुसार ते, पंचायतीसंबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रांवर विस्तारित करणे) अधिनियम, १९९६ यामध्ये अंतर्भूत व्याख्यांमधील अर्थाशी अनुरूप असतील ;

(च) “ सुक्ष्म योजना ” किंवा “ ग्रामवन योजना ” याचा अर्थ, गावातील किंवा, यथास्थिती, त्याच्या पाड्यातील ग्रामवने व नैसर्गिक साधनसंपत्ती यांचे व्यवस्थापन करण्याबाबतची योजना आणि तिची सहाय्यभूत कामे, असा आहे ;

(छ) “ वन व्यवस्थापन समितीचा सदस्य तांत्रिक ” याचा अर्थ, संबंधित वन क्षेत्रावर अधिकारिता असलेला वनपाल दर्जाचा वन अधिकारी, किंवा संबंधित वनक्षेत्रपालाने या प्रयोजनार्थ, नामनिर्देशित केलेला वनरक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अन्य कोणताही वन अधिकारी, असा आहे ;

(ज) “ वन व्यवस्थापन समिती किंवा संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती ” याचा अर्थ, ग्रामपंचायत अधिनियम, याच्या कलम ४९ अन्वये गावामध्ये किंवा त्याच्या पाड्यामध्ये वन व वन्यजीव व्यवस्थापनाशी संबंधित बाबींसाठी आणि सहाय्यभूत बाबींसाठी घटित केलेली समिती, असा आहे ;

(झ) “ ग्रामवन ” याचा अर्थ, भारतीय वन अधिनियम, १९२७ (१९२७ चा १६) अन्वये आणि या नियामांमध्ये तसेच ग्रामपंचायत अधिनियमांमध्ये देखील ग्रामपंचायतीला “ वन व्यवस्थापन समिती ” मार्फत व्यवस्थापन करण्याकरिता नेमून देण्यात आलेला गावातील राखीव वने अथवा संरक्षित वने यांचा भाग असा आहे ;

(जे) “ ग्रामपंचायत अधिनियम ” याचा अर्थ, महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम (१९५९ चा तीन), असा आहे ;

(२) या नियामांमध्ये व्याख्या न केलेले, परंतु अधिनियमामध्ये व्याख्या केलेले सर्व शब्द व शब्दप्रयोग यांना, त्या अधिनियमामध्ये अनुक्रमे जे अर्थ नेमून दिलेले असतील तेच अर्थ असतील.

३. **ग्रामवनांचे व्यवस्थापन.**— (१) राज्य शासनास, राखीव वन किंवा संरक्षित वन किंवा त्याचा भाग ग्रामपंचायतीमधील पाड्याला किंवा गावाला नेमून देण्यात आलेले, त्या गावातील अथवा त्याच्या पाड्यातील ग्रामवन म्हणून शासकीय राजपत्रात अधिसूचित करताना, ज्या शर्तीन्वये अशा ग्रामवनावरील शासकीय हक्क नेमून दिले जातील त्या शर्ती घोषित करता येतील.

(२) (क) राज्य शासनास, किंवा याबाबतीत नेमून दिलेल्या अधिकाऱ्यास संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांकडून ज्यांचे संयुक्तपणे व प्रभावीरित्या व्यवस्थापन होत होते आणि ज्यांमध्ये अतिक्रमण, वणवा, बेकायदेशीरपणे गुरे चारणे, बेकायदेशीरपणे वृक्ष पाडणे, अशा घटकांना प्रतिबंध करण्यामध्ये लोकांचा सक्रिय सहभाग दिसून आला आहे व त्याचा परिणाम मागील दशकात पुनर्वनरोपणाच्या निश्चित प्रमाणाची खात्री मिळालेली आहे, अशी वने किंवा संरक्षित वने ग्रामपंचायतीला नेमून देता येतील.

(ख) (एक) ग्रामसभा संयुक्त वन व्यवस्थापन क्षेत्राचे अथवा तीन किलोमीटरच्या आतील क्षेत्रांचे ग्रामवन म्हणून व्यवस्थापन करण्यास इच्छुक असल्याबाबतचा त्या ग्रामसभेचा ठराव प्राप्त झाल्यावर संबंधित मुख्य वनसंरक्षक विभागाच्या उपवनसंरक्षकाचा अहवाल मागतील.

(दोन) उप वनसंरक्षकाच्या अहवालांमध्ये, संयुक्त वन व्यवस्थापन क्षेत्रातील सर्व अतिक्रमणांना प्रतिबंध करण्यात आला आहे किंवा कसे म्हणजेच संयुक्त वन व्यवस्थापन क्षेत्रांमध्ये अतिक्रमण करून देण्यात आलेले नाही, हे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल.

(तीन) गावाला संयुक्त वन व्यवस्थापनांतर्गत नेमून दिलेले उक्त क्षेत्र सकारात्मक पुनर्वनरोपण (पुनर्जिवित) करण्यात आल्याचे दिसून आलेले असेल.

(चार) मागील तीन वर्षांमध्ये उक्त क्षेत्रातील ५ टक्क्यांपेक्षा कमी क्षेत्र आगीमुळे भस्मसात झालेले आहे.

(पाच) पाच वर्षांच्या कालावधीनंतर संबंधित संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीस रोपवनातील जिवंत रोपाची टक्केवारी ६० टक्केपेक्षा जास्त असेल.

(सहा) संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती नेमून दिलेल्या वनक्षेत्रात चराईबंदी व कुन्हाड बंदीबाबत प्रभावीपणे अवलंब करेल.

(सात) वरील कोणतेही तीन निकष पूर्ण करण्यात आले तर, मुख्य वनसंरक्षक, ज्या क्षेत्राबाबत ग्रामसभेने ठराव केलेला असेल ते क्षेत्र या नियमांतर्गत ग्रामवन म्हणून अधिसूचित करील. उक्त गावांना संत तुकाराम ग्रामवन योजनेतर्गत एखादे बक्षीस मिळालेले असेल अशा सर्व संयुक्त वन व्यवस्थापन क्षेत्रांना ग्रामवने म्हणून अधिसूचित करण्यास प्राधान्य दिले जाईल.

(३) गावातील किंवा त्याच्या पाड्यातील ग्रामवने शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग क्रमांक एफडीएम. २०११/प्र.क्र. १००/फ-२, दिनांक ५ ऑक्टोबर २०११ याच्याशी अनुरूप होईल अशाप्रकारे, लागू असल्याप्रमाणे किंवा राज्य शासनाद्वारे वेळोवेळी दिलेल्या निदेशाप्रमाणे त्या गावाच्या ग्रामसभेने निवडलेल्या समितीद्वारे व्यवस्थापन करण्यात येईल.

(४) पंचायतीसंबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रांवर विस्तारित करणे) अधिनियम, १९९६ ; महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) (सुधारणा) अधिनियम, १९९७; अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वनहक्क मान्य करणे) अधिनियम, २००६; भारतीय वन अधिनियम, १९२७; वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२; जैव विविधता अधिनियम, २००२; महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम व त्याखाली केलेले नियम आणि महाराष्ट्र राज्यास लागू असल्याप्रमाणे अंमलात असलेला अन्य कोणताही कायदा यांच्या संबंधित तरतुदींच्या संदर्भात वन व्यवस्थापन समिती ग्रामपंचायतीच्या वतीने ग्रामवनांचे व्यवस्थापन करील.

(५) ग्रामपंचायतीच्या वन व्यवस्थापन समितीला नेमून दिलेल्या वनातील बांबू निष्कासनाचे काम काटेकोरपणे सूक्ष्म आराखड्यानुसार केले जाईल. वन्य जीवांचे संवर्धन व संरक्षण, तसेच बांबूच्या पुनर्निर्मितीची शाश्वतता यांची सुनिश्चिती करण्याच्या दृष्टीने वनक्षेत्र ३ भागांमध्ये विभागण्यात येईल आणि ३ वर्षांच्या अंतराने बांबू निष्कासनाचे प्रयोजनार्थ प्रत्येक भागाची पुन्हा पहाणी केली जाईल. बांबू कामामध्ये विहित संभाव्य उत्पादनापेक्षा अधिक बांबू काढून टाकण्यात आले तर अथवा ३ वर्षांच्या अंतराच्या नियत वेळेपूर्वी ते काम करण्यात आले तर अथवा कोवळे बांबू काढून टाकण्यात आले तर, महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) (सुधारणा) अधिनियम, १९९७ महाराष्ट्र अनुसूचित क्षेत्रांतील गौण वनोत्पादनाच्या मालकीचे हस्तांतरण (१९९७ चा महा. ४५) यांच्या कलम ७ अन्वये तो अपराधच असेल, असे उल्लंघन केले गेले तर, बांबूच्या बाबतीत ग्रामपंचायतीस असलेले अधिकार निष्प्रभावित केले जातील आणि ते क्षेत्र उक्त क्षेत्राच्या प्रभारी सहाय्यक वनसंरक्षकाने प्रमाणित करावयाच्या मूळ स्थितीच्या पुनःस्थापनाकरिता वन विभागाकडे तत्काळ प्रत्यावर्तित होईल. एकदा पुनःस्थापित केलेले क्षेत्र, त्यानंतर पुन्हा ग्रामपंचायतीकडे पुनः नेमून देण्यात येईल. नेमून दिलेल्या क्षेत्रातील उत्पादित केलेल्या बांबूवर सर्वप्रथम स्थानिक बुरुड समाजाचा निस्तार हक्क असेल आणि उर्वरित क्षेत्र हे ग्रामपंचायतीच्या वन व्यवस्थापन समितीला उपलब्ध करून देण्यात येईल. नेमून दिलेल्या क्षेत्रात अतिक्रमण, वणवा, बेकायदेशीरपणे गुरे चारणे व बेकायदेशीरपणे वृक्ष पाडणे अशा घटनांना प्रतिबंध करणे ही ग्रामपंचायतीची जबाबदारी असेल. याबाबतीत कसूर केल्यास, नेमून दिलेले क्षेत्र वन विभागाला ५ वर्षांसाठी परत देण्यात येईल.

(६) इतर गौण वन उत्पादनाच्या बाबतीतही, वनोपजांची तोडणी सूक्ष्म आराखड्यानुसार काटेकोरपणे करण्यात येईल आणि कोणत्याही परिस्थितीत, गौण वनोपजांची विल्हेवाट ही विहित केलेल्या मर्यादेपेक्षा अधिक नसेल याबाबतीत कसूर केल्यास, अशा वन उत्पादनाच्या संबंधातील ग्रामपंचायतीचे हक्क निष्प्रभावित होतील आणि अशा प्रकारे नेमून दिलेल्या क्षेत्राला, उक्त क्षेत्राच्या प्रभारी सहाय्यक वनसंरक्षकाने यथोचितरित्या प्रमाणित केल्याप्रमाणे मूळ स्थिती प्राप्त करून देण्यासाठी ते क्षेत्र वन विभागाकडे परत करण्यात येईल. वन विभागाकडे अशा प्रकारे परत दिलेले क्षेत्र मूळ स्थितीत परत आल्यानंतरच्या वर्षी ते पुन्हा ग्रामपंचायतीकडे नेमून देण्यात येईल.

४. **वन व्यवस्थापन समिती घटित करणे.**— (१) वन व्यवस्थापन समिती ही, ग्रामपंचायत अधिनियमाच्या कलम ४९ च्या तरतुदीनुसार, वेळोवेळी सुधारणा करण्यात आल्याप्रमाणे, एक ग्रामविकास समिती म्हणून घटित करण्यात येईल. वन व्यवस्थापन समिती ही, महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम, १९५८ च्या तरतुदीनुसार अध्यक्षाची निवड करील. संबंधित वन क्षेत्रावर अधिकारिता असलेला वनपाल दर्जाच्या वन अधिकारी किंवा या प्रयोजनार्थ संबंधित परिक्षेत्र वन अधिकार्याने नामनिर्देशित केलेला वनपालाच्या दर्जापेक्षा कमी दर्जा नसलेला इतर कोणताही वन अधिकारी वन व्यवस्थापन समितीचा “सदस्य-तांत्रिक” म्हणून कार्य करील. या नियमामध्ये विहित केलेल्या रीतीने नियुक्त केलेला सदस्य तांत्रिक यास वन व्यवस्थापन समितीला नेमून दिलेली कर्तव्ये, कार्ये व जबाबदाऱ्या यांच्या प्रयोजनार्थ पंचायतीच्या सचिवाच्या समतूय समजण्यात येईल. “सदस्य-तांत्रिक” गौण वनोपज आणि इतर वनोपज यांची तोडणी व व्यवस्थापन या बाबींवर तांत्रिक सल्ला देईल.

(२) तिचे कामकाज चालविण्याबाबतचे अधिकार, अधिकारिता, कार्ये व कार्यपद्धती ही ग्रामपंचायत अधिनियमाच्या तरतुदींशी अनुरूप असेल आणि राज्य शासन, जिल्हा परिषद व ग्रामपंचायत यांनी तयार केलेल्या सर्वसाधारण धोरणाच्या तसेच वन व्यवस्थापन समितीमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या कोणत्याही योजनेतर्गत देण्यात आलेल्या विशिष्ट निदेशांच्या असतील.

(३) घटित केलेल्या वन व्यवस्थापन समितीची मुदतही ग्रामपंचायतीच्या मुदतीच्या वेळीच समाप्त होईल.

(४) “सदस्य-तांत्रिक” हा, ग्रामसभेने मान्य अभ्यास भेटीसंबंधात केलेल्या अथवा अभ्यागत गटाला नेमून दिलेल्या अन्य कोणत्याही कामासंबंधात शिफारशीवर वन व्यवस्थापन समितीने घटित केलेल्या गटाबरोबर प्रवास करताना मिळणाऱ्या प्रवास खर्चाच्या प्रतिपूर्ती व्यतिरिक्त, वन व्यवस्थापन समितीकडून कोणताही आर्थिक लाभ मिळण्यास हक्कदार असणार नाही. प्रतिपूर्ती मिळवण्यासाठी संबंधित वनक्षेत्रपालाची पूर्वमान्यता आवश्यक असेल.

वन व्यवस्थापन समितीची कार्ये

५. **वन व्यवस्थापन समितीपुढील कार्ये पार पाडील.**— (क) भूदृश्याच्या कार्ये आयोजनाशी अनुरूप असा “दश-वर्षीय सूक्ष्म आराखडा” नियतकालाने तयार करणे आणि ग्रामवनांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी दरवर्षी “वार्षिक कार्यान्वयन आराखडा” तयार करणे आणि सूक्ष्म आराखडा मंजूरीसाठी ग्रामसभेसमोर ठेवणे आणि त्या आराखड्याला, राज्य शासन व केंद्र सरकार यांनी वेळोवेळी दिलेल्या निर्देशांनुसार सक्षम प्राधिका-याची मान्यता घेणे.

(ख) मान्यता मिळालेल्या सूक्ष्म आराखड्याची व वार्षिक कार्यान्वयन आराखड्याची अंमलबजावणी करणे.

(ग) ग्रामवनांमधील भूपृष्ठ मृदा, वनजमीन, वन्यजीव व वन्यजीव रहिवाशी स्थिती यांसह वृक्ष व वन साधनसंपत्तीचा नाश होण्यापासून प्रतिबंध करणे.

(घ) ग्रामवनांमधील अतिक्रमणास आणि अधिनियमाचे उल्लंघन करून वन जमिनीचा किंवा वन साधनसंपत्तीचा कोणताही वापर करण्यास प्रतिबंध करणे आणि अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वन हक्क मान्य करणे) अधिनियम, २००६ या अन्वये फेटाळलेल्या प्रकरणांशी संबंधित असणाऱ्या वैयक्तिक किंवा समूह गट यांचे बेकायदेशीर व्यवसाय काढून टाकण्यामध्ये शासनाला सहकार्य करणे.

(ङ) ग्रामवनांमधील वन्यजीव व त्यांचे रहिवास यांच्या संवर्धनाची सुनिश्चिती करणे.

(च) ग्रामवनांच्या सीमा अबाधित ठेवणे.

(छ) सूक्ष्म आराखडा आणि अंमलात असलेले इतर संबंधित कायदे, नियम व अनुदेश यांनुसार वनांमधील चराई क्षेत्राचे व्यवस्थापन करणे आणि चान्यासंबंधातील साधनसंपत्तीचाच वापर करणे.

(ज) अंमलात असलेले कायदे, नियम व अनुदेश यांनुसार आगीपासून ग्रामवनांचे संरक्षण करणे.

(झ) राज्य शासनाने अनुदेश दिलेल्या किंवा अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यान्वये विहित केलेल्या रीतीने अभिलेख, दस्तऐवज आणि उत्पन्न व खर्चाचे लेखे ठेवणे.

(त्र) लोक प्रतिनिधी, शासकीय अधिकारी आणि शासनाच्या कोणत्याही अधिकारणाबरोबर सहयोगी असलेली किंवा त्या अधिकारणाचे प्राधिकृत केलेली इतर कोणतीही व्यक्ती यांच्याव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही व्यक्तीकडून ग्रामवनांच्या कोणत्याही भागाला भेट देण्यासाठी प्रवेश शुल्क आकारणे व ते वसूल करणे.

(ट) वैयक्तिक तसेच सामूहिक वन हक्क धारकांचा आणि त्यांना नेमून दिलेल्या वन हक्कांचे स्वरूप व व्याप्ती यांचा अभिलेख ठेवणे आणि या हक्कांच्या दीर्घकालीन शाश्वततेची सुनिश्चिती करण्याच्या दृष्टीने वन हक्कांच्या वापराबाबत व्यवस्थापन करणे.

(ठ) गावातील वन हक्क धारकांच्या फायद्यासाठी वनसंवर्धन शास्त्राचा उपलब्ध वन उत्पादनाचा योग्य वापर करणे.

(ड) गावातील जनजातींची दोनदा व अनेकवेळा नोंद करण्यास प्रतिबंध करण्याच्या दृष्टीने, ग्रामसभेने सोपविलेले इतर कोणतेही काम.

(ढ) वैयक्तिकपणे तसेच सामूहिकपणे ग्रामवनांच्या संवर्धनाची सुनिश्चिती करणे आणि संबंधित अधिनियम, नियम व वेळोवेळी दिलेले कार्यकारी अनुदेश यांद्वारे आवश्यक असल्याप्रमाणे, कोणतेही वन किंवा वन्यजीवविषयक अपराध जवळच्या वन अधिका-याला तत्काळ कळविणे.

(ण) ग्रामवनांच्या शाश्वत व्यवस्थापनाकडे योग्य प्रकारे लक्ष देऊन, अधिनियमाची व या नियमांची प्रयोजने प्रभावी रीतीने पार पाडण्यासाठी आणि शासनाने व शासनाच्या वतीने वेळोवेळी दिलेल्या निर्देशांनुसार आवश्यक असतील अशी इतर कार्ये पार पाडणे.

(त) ग्रामसभेने, जैव विविधता अधिनियम, २००२ व त्याखालील नियम यांच्या तरतुदीनुसार जैव विविधता व्यवस्थापन समितीची कर्तव्ये व कार्ये वन व्यवस्थापन समितीकडे सोपविण्याचे ठरविले असेल तर, जैव विविधता व्यवस्थापन समितीची तिच्या अधिकारितेतील कर्तव्ये व कार्ये पार पाडणे.

६. वन व्यवस्थापन समितीचा अधिकार .— वन व्यवस्थापन समिती घटित केल्यावर, ती ग्रामसभेच्या पूर्व संमतीने, तिच्याकडे नेमून दिलेल्या ग्रामवनांच्या संबंधातील पुढील अधिकारांचा वापर करील :—

(क) वन व्यवस्थापन समिती व ग्रामपंचायत यांच्या विरोधातील दावे व कार्यवाही यांचा बचाव करणे.

(ख) सूक्ष्म आराखड्यानुसार, गौण वन उत्पादन, बांबू, तेंदू व आपटा यांची कापणी व त्यांची विल्हेवाट करणे. हे गौण वन उत्पादनाचे व्यवस्थापन व विनियोग यांचे नियमन करणारे विद्यमान अधिनियम व नियम यांनुसार करण्यांत येईल.

(ग) कार्य आराखड्याच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार आणि वनांचे शाश्वत व्यवस्थापन करण्याच्या व्यापक मार्गदर्शक तत्वांनुसार तयार केलेल्या सूक्ष्म आराखड्यात विहित केलेल्या रीतीने, गौण वन उत्पादनासह वन उत्पादनाची कापणी काटेकोरपणे केली आहे याची खातरजमा करणे आणि उल्लंघन केल्याबद्दल, शासनाने वेळोवेळी निश्चित केल्याप्रमाणे शास्ती लादणे.

(घ) ग्रामवनांमध्ये गुरांना चरू न देणे, ग्रामवनांमध्ये गुरांनी बेकायदा प्रवेश केल्याबद्दल त्यांना कोंडवाड्यात डांबणे यांसह चराईचे विनियमन करणे आणि जवळच्या क्षेत्रांमध्ये किंवा चराई विनियमांचे उल्लंघन करून चरत असल्याचे आढळून आलेल्या अशा गुरांना, शेळ्या व मेंढ्यांना कोंडवाड्यात डांबण्यासाठी कोणत्याही ग्रामस्थांना किंवा समितीच्या सदस्याला प्राधिकार देणे.

(ङ) कार्य आयोजना किंवा सूक्ष्म आराखड्यास अनुसरून, ग्राम वनांच्या स्थितीत सुधारणा करताना, मृत वृक्ष असल्यास त्यांची छाटाई करून कापणी करणे आणि साफ केलेल्या किंवा आकार दिलेल्या बुंध्यांपासून निघालेल्या भागासह कापणी केलेले उत्पादन सामूहिक प्रयोजनासाठी गावातील सदस्यांना किंवा कुटुंबांना त्यांच्या गरजेनुसार, उप वनसंरक्षकाने ठरवलेल्या दराप्रमाणे वितरित करणे.

(च) अधिनियम कलम ३० च्या तरतुदीद्वारे विहित केल्याप्रमाणे, राखीव वृक्ष म्हणून कोणतीही वृक्ष किंवा वृक्षांचा वर्ग घोषित करण्यासाठी तसेच क्षेत्र बंद करण्यासाठी वाडीच्या ग्रामसभेला सूचना देणे. ग्रामसभेला, ग्रामसभा सदस्यांच्या दोन तृतीयांश बहुमताने वरील बाब घोषित करता येईल.

(छ) विशेषतः ग्रामसभेच्या दोन तृतीयांश बहुमताने मंजूर केलेल्या ठरावाद्वारे यथोचितरीत्या दिलेल्या प्राधिकारानुसार, विभागाच्या प्रभारी उप वनसंरक्षकाला किंवा उप विभागाच्या प्रभारी उप विभागीय वन अधिकाऱ्याला लेखी पूर्व सूचना देऊन, सूक्ष्म-आराखड्यात विहित केल्याप्रमाणे, वृक्ष, इमारती लाकूड व जळाऊ लाकूड यांची कापणी करणे आणि योग्य वाटेल अशा रीतीने इमारती लाकूड व जळाऊ लाकूड यांचा विनियोग करणे.

(ज) ग्रामवनाच्या क्षेत्रामध्ये, वन विभागाशी विचारविनियम करून कोणत्याही वन उत्पादनाच्या तपासणीचे विनियमन करणे.

(झ) शेती करण्यासाठी किंवा इतर कोणत्याही प्रयोजनासाठी नव्याने कोणतीही जंगलतोड करण्यास किंवा जमिनीचे तुकडे पाडण्यास प्रतिबंध करणे.

(ञ) नियम, कार्य आयोजना किंवा सूक्ष्म आराखड्यातील विहितक किंवा राज्य शासनाचे अनुदेश यांचे उल्लंघन करून आग लावण्यास प्रतिबंध करणे.

(ट) ग्रामवनांमध्ये विस्तव पेटविणे, विस्तव जळत ठेवणे किंवा आग वाहून नेणे यांस प्रतिबंध करणे.

(ठ) वनांमधील कोणताही वृक्ष पाडणे, त्याला चीर पाडणे, छाटणे किंवा जाळणे किंवा कोणत्याही वृक्षाची नासधूस करणे यांसह वनांना किंवा त्यामधील वन्यजीवांना हानी पोहचवण्यास प्रतिबंध करणे.

(ड) अधिनियमाचे, वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ याचे आणि त्याखाली केलेल्या नियमांचे उल्लंघन करून, अशा वनांमध्ये शिकार करणे, निशानेबाजी करणे, मासेमारी करणे, पाणी विषमय करणे, सापळे लावणे व जाळे/फासे यांस प्रतिबंध करणे.

(ढ) ग्रामवनांमध्ये कोणताही वनविषयक किंवा वन्यजीवविषयक अपराधामध्ये वापरलेले कोणतेही हत्यार, शस्त्र, वाहन किंवा साधनसामग्री जप्त करण्याची तसेच उपयोग केलेली गुरे ढोरे पकडण्याची कारवाई करणे.

(ण) ग्रामसभेने मान्यता दिल्याप्रमाणे, चराई क्षेत्रासाठी किंवा कोणत्याही गौण वन वनोपजाचा पुरवठा करण्यासाठी शुल्क आकारणे व ते वसूल करणे.

(त) नैसर्गिक साधनसंपत्तीच्या संवर्धनास सहाय्यभूत ठरणारे जे काम किंवा उपाययोजनेची गावात अंमलबजावणी करण्यासाठी तरतूद करणे आणि गावातील रहिवाशांचे आरोग्य, सुरक्षा, शिक्षण, संस्कृती, सुखसोयी, सोय किंवा सामाजिक किंवा आर्थिक हित यांना चालना देणे.

(थ) संपूर्ण गावाच्या हिताबरोबरच, उपजीविका व स्व-वापर यामध्ये समतोल राखताना, सूक्ष्म आराखड्यानुसार गौण वन उत्पादन गोळा करण्याच्या व त्याचा विनियोग करण्याच्या कामाचे विनियमन करणे आणि अशा कामांचे विनियमन राज्यात स्वतंत्रपणे करावे जेणेकरून गावकऱ्यांच्या आर्थिक हिताची जोपासना होऊन त्याद्वारे गौण वन उत्पादन गोळा करण्याचे लाभ संपूर्ण गावाला मिळतील.

(द) ग्रामपंचायत अधिनियमाच्या कलम ४९अ च्या तरतुदीनुसार, विद्यमान किंवा प्रस्तावित कामे, योजना किंवा सेवा यांमधील घोषित लाभार्थीमधून लाभार्थीस्तरीय उपसमित्या घटित करणे.

(ध) वन पाटील किंवा मानद ग्राम वन्यजीव रक्षक यांची निवड करण्यासाठी, समितीच्या सदस्यांमधून सदस्यांच्या नावांची उप वन संरक्षकाकडे शिफारस करणे.

७. **वन व्यवस्थापन समितीच्या अधिकारांचे प्रत्यायोजन.**— विचारात घ्यावयाच्या वन व्यवस्थापन समितीच्या अधिकारांचे प्रत्यायोजन वन व्यवस्थापन समितीला, तिच्याकडे नेमून दिलेल्या ग्रामवनांच्या संबंधात, ग्राम सभेच्या पुर्वानुमतीने, नियम ५ मध्ये नमूद केलेल्या अधिकारांचा वापर करण्यासाठी ग्रामसभेच्या कोणत्याही सदस्यास, प्राधिकार देता येईल.

८. **विवाद विचारार्थ सोपविणे.**— चराई, गौण वनोपज बेकायदेशीरपणे गोळा करणे, जळाऊ लाकूड गोळा करणे आणि वन हक्कांचा वापर करण्यातील अनियमितता यासंबंधातील सर्व विवाद पहिल्यांदा ग्रामसभेकडे विचारार्थ सोपविण्यात येतील व त्यावर ग्रामसभेकडून निर्णय घेण्यात येईल.

९. **व्यावृत्ती.**— या नियमातील कोणत्याही गोष्टीमुळे, राज्य शासनाने किंवा त्याच्या वतीने काढलेल्या लेखी आदेशातील कोणत्याही कृतीस किंवा लेखी इनामपत्राद्वारे किंवा कराराद्वारे निर्माण केलेल्या कोणत्याही हक्काचा वापर करण्यास प्रतिबंध होत असल्याचे मानण्यात येणार नाही.

१०. **सूक्ष्म आराखडा व वार्षिक कार्यान्वयन आराखडा तयार करणे.**— वन विभागाकडून निर्देश देण्यात येतील अशा रीतीने 'सदस्य-तांत्रिक' म्हणून नामनिर्देशित केलेल्या वन अधिकाऱ्याच्या सहाय्याने, वन व्यवस्थापन समितीकडून ग्रामवनाच्या व्यवस्थापनासाठी व संरक्षणासाठी दश वर्षीय कालावधीचा एक सूक्ष्म आराखडा तयार करण्यात येईल. सूक्ष्म आराखडा हा, ग्रामसभेच्या मान्यतेसाठी तिच्यासमोर ठेवण्यात येईल. ग्रामसभेच्या साध्या बहुमताने यथोचितरीत्या मान्यता दिलेला सूक्ष्म आराखडा, त्यानंतर सहाय्यक वनसंरक्षकाकडे सादर करण्यात येईल. तो, शाश्वत वनसंवर्धन शास्त्र व्यवसायाशी अनुरूप असल्याची आणि अंमलात असलेल्या कार्य आयोजनाशी पूर्णपणे सुसंगत असल्याची सुनिश्चिती करण्याकरिता, कोणत्याही उचित फेरबदलांसह १ महिन्याच्या आत आराखडा मंजूर करील. सहाय्यक वन संरक्षकाने आराखडा मिळाल्यापासून एका महिन्याच्या आत तो मंजूर करण्यात कसूर केली असेल तर, उप वनसंरक्षकाला, वन व्यवस्थापन समितीच्या अर्जावरून किंवा स्वतःहून, आवश्यक ती कार्यवाही करण्यासाठी आराखडा मागविता येईल आणि वन संवर्धन अधिनियम, १९८० ; अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपारिक वनवासी (वन हक्क मान्य करणे) अधिनियम, २००६ ; वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ ; आणि भारतीय वन अधिनियम, १९२७ यांच्या संबंधात आवश्यक असलेल्या कायदेशीर व सांविधिक मान्यतांना, कोणत्याही असल्यास, अधीन राहून एका महिन्याच्या आत अंतिम मंजूरी देईल.

११. **वार्षिक कार्यान्वयन आराखडा तयार करणे.**— वन व्यवस्थापन समिती, मंजूर केलेल्या सूक्ष्म आराखड्याच्या आधारे, ग्राम वनांचे व्यवस्थापन व विकास करण्यासाठी वार्षिक कार्यान्वयन आराखडा दरवर्षी तयार करील आणि तो, आराखडा वन परिक्षेत्र समितीकडे सादर करील. वन परिक्षेत्र समिती आराखडा मिळाल्यापासून एका महिन्याच्या आत मान्यता देईल, आराखड्यास मान्यता देण्यास कसूर केल्यास, त्याला मान्यता दिली असल्याचे मानण्यात येईल.

१२. **वन परिक्षेत्र समितीची रचना व कार्ये.**— (१) वन व्यवस्थापन समित्यांच्या कार्यामध्ये समन्वय साधण्यासाठी आणि ग्रामवनांचे प्रभावीपणे व्यवस्थापन करण्यासंबंधात धोरणात्मक निर्देशांची अंमलबजावणी करताना मार्गदर्शन करण्यासाठी प्रत्येक परिक्षेत्रात एक वन परिक्षेत्र समिती असेल.

(२) वन परिक्षेत्र समितीचा संबंधित सहाय्यक वन संरक्षक हा अध्यक्ष असेल व वन परिक्षेत्र अधिकारी हा सदस्य-सचिव असेल.

(३) वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांमधून समित्यांच्या उपाध्यक्षाची निवड करण्यात येईल.

(४) संबंधित पंचायत समितीच्या सभापतीकडून वन परिक्षेत्र समितीचा सदस्य म्हणून अनुसूचित जाती किंवा अनुसूचित जमातीतील सरपंचाला नामनिर्देशित करण्यात येईल.

(५) सर्व वन व्यवस्थापन समित्यांचे सर्व अध्यक्ष व सदस्य-सचिव हे वन परिक्षेत्र समितीचे पदसिद्ध सदस्य असतील, आणि

(६) मुख्य वन संरक्षकाला, वन परिक्षेत्र समितीचा सदस्य म्हणून कोणत्याही व्यक्तीला, अशा व्यक्ती तीनपेक्षा अधिक नसतील, नामनिर्देशित करता येईल परंतु, अशी व्यक्ती संबंधित जिल्ह्यातील रहिवाशी असेल आणि ती, वन व वन्यजीव संवर्धनाशी संबंधित असलेल्या कार्यामध्ये सक्रीयपणे सहभागी झालेली असेल.

१३. **वनपरिक्षेत्र समितीची कार्ये.**— वन परिक्षेत्र समितीची कार्ये पुढीलप्रमाणे असतील :—

(क) परिक्षेत्रातील ग्रामवनांच्या वार्षिक आराखड्याची तपासणी करणे व ते एकत्रित करणे.

(ख) वन व्यवस्थापन समितीने केलेल्या कामाचे निरीक्षण, पर्यवेक्षण, पडताळणी करणे.

(ग) जेथे रचना करण्यात आली असेल तेथे वन व्यवस्थापन समित्यांनी तयार केलेल्या लेखा पुस्तकांची आणि इतर अभिलेखांची तपासणी करणे आणि परिस्थितीकीय निकोप विकासविषयक कामांचा समन्वयनासाठी सहाय्य घेणे.

(घ) वनक्षेत्रातील सर्व वन व्यवस्थापन समित्या, त्यांना नेमून दिलेली कामे आणि त्यांना नेमून दिलेल्या अधिकारांचा वापर योग्यपणे, समन्वय रीतीने आणि न्याय्यपणे पार पाडत आहेत याची सुनिश्चिती करणे. यात कोणतीही कसूर होण्याच्या प्रसंगी, वन परिक्षेत्र समिती, ताबडतोब त्यात हस्तक्षेप करील आणि त्या प्रकरणाचा अहवाल वन विकास यंत्रणास देईल.

(ङ) ग्रामवनांना नेमून दिलेल्या सीमा, गौण वन उपजाचा काढण्याचा अधिकार, आणि वन व्यवस्थापन समितीने वन जंगलावर आकारलेला दंड किंवा लाभापासून वंचित करणे. यासंबंधातील विवाद यांच्या संबंधात वन व्यवस्थापन समितीमधून मेळ साधणे.

(च) गावांच्या सूक्ष्म योजना वनांच्या भूदृष्य व्यवस्थापन तत्वांना अनुसरून वेगवेगळ्या आहेत याची सुनिश्चिती करणे.

(छ) या बाबतीत राज्य शासनाने दिलेल्या सूचनांनुसार वन विकास यंत्रणासाठी अर्थसंकल्पीय प्रस्ताव सादर करणे.

(ज) राज्य शासन किंवा वन विकास यंत्रणा नेमून देईल अशी इतर कर्तव्ये पार पाडणे.

१४. **वन विकास यंत्रणा घटित करणे.**— राज्य शासनाकडून घटित करण्यात आलेला संबंधित वन विभाग किंवा उपविभागांचे वन विकास यंत्रणा, ग्रामवनांचे व्यवस्थापन व विकास याकरिता जिल्हास्तरीय समिती म्हणून काम पाहील.

१५. **वन विकास यंत्रणांची कार्ये.**— वन विकास यंत्रणा, थेटपणे किंवा तिच्या प्रतिनिधीमार्फत पुढील कार्ये पार पाडील :—

(क) ग्राम वने आणि सहाय्यभूत कामे याच्या सुक्ष्म योजनांची तपासणी करणे व मान्यता करणे व मान्यता देणे आणि सर्व लहान योजनांमध्ये, व्यवस्थापन पद्धतीचे प्रतिबिंब पडलेले आहे यांची सुनिश्चिती करणे ;

(ख) वन व्यवस्थापन समिती आणि वनक्षेत्र समिती यांच्या कामाचे पर्यवेक्षण व सनियंत्रण करणे ;

(ग) राज्य शासन किंवा राज्य वन विकास यंत्रणा यांच्याकडून सोपविण्यात येतील अशी इतर कार्ये पार पाडणे.

१६. **राज्य वन विकास यंत्रणा घटित करणे व तिचे कामे.**— राज्य शासनाने घटित केलेले महाराष्ट्र राज्य वन विकास यंत्रणा हे ग्रामवनांचे व्यवस्थापन, विकास व संवर्धन यासाठी शिखर समिती म्हणून काम पाहील.

१७. **समितीचे कामकाज चालविण्याची कार्यपद्धती.**— समित्यांचे कामकाज चालविण्याची कार्यपद्धती ही, पुढील रितीने आणि राज्यशासन, वेळोवेळी घालून देईल अशा निर्देशानुसार पार पाडण्यात येईल : —

(क) वनपरिक्षेत्र समिती किंवा वन विकास यंत्रणा यांच्या समोर येणाऱ्या सर्व बाबींवर उपस्थित सदस्यांच्या बहुमताने आणि मतदानाद्वारे, निर्णय घेण्यात येईल.

(ख) वनपरिक्षेत्र समिती किंवा वन विकास यंत्रणा यथास्थिती यांचा अध्यक्ष व याच्या अनुपरिस्थितीत बैठकीत उपस्थित असलेल्या सदस्यांच्या वतीने यथोचितरीत्या निवडून आलेला एक सदस्य वनपरिक्षेत्र समिती किंवा यथास्थिती, वन विकास यंत्रणांच्या बैठकीचे अध्यक्षपद भूषविल.

(ग) वनपरिक्षेत्र समिती व वन विकास यंत्रणा यांच्या बैठकीच्या किमान पंधरा दिवस आगोदर, संबंधित समितीच्या सदस्यांना एक नोटीस देण्यात येईल.

(घ) वन व्यवस्थापन समितीच्या व ठरावाच्या कोणतेही असल्यास, ज्ञापनाची एक प्रत, वनक्षेत्र अधिकाऱ्याकडे पाठविण्यात येईल. जो त्यावर त्याला योग्य वाटेल असा शेरा लिहून, ती उप वनसंरक्षकाकडे सादर करील.

(ड) वनपरिक्षेत्र समिती किंवा वन विकास यंत्रणा यांचे सर्व निर्णय, त्या प्रयोजनार्थ तयार करण्यात येणाऱ्या कार्यवृत्तात नोंदवण्यात येतील.

१८. **निधी, लेखे व लेखापरीक्षा.**— या नियमांखाली घटित करण्यात आलेल्या समित्यांचा निधी, लेखे व लेखापरीक्षा यांचे व्यवस्थापन, त्या वेळी अंमलात असलेल्या कायद्याच्या तरतुदीनुसार आणि राज्य शासन व निधी देणारे अधिकरण यांच्या निर्देशानुसार करण्यात येईल.

१९. **उत्पन्नाचे संविभाजन व विनियोग.**— वन व्यवस्थापन समितीचे उत्पन्न, राज्य शासनाकडून वेळोवेळी देण्यात आलेल्या निर्देशानुसार तयार केलेल्या आराखड्यामधील वन व्यवस्थापन समितीकडून ठरविण्यात आलेल्या रितीने, संविभाजित व उपयोग करण्यात येईल. वन उत्पादनातून मिळणाऱ्या उत्पन्नाचा विनियोग करण्यासंबंधात संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांना लागू असलेली मार्गदर्शक तत्त्वे ग्रामसभेला स्वीकारता येतील.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

प्रविण परदेशी,

शासनाचे प्रधान सचिव.